

Kinda István

Kapcsolatok, tókéék, konfliktusok Egy magyar–holland testvérkapcsolat krízise

Bevezetés

Az erdélyi magyar egyházak '89-es változások utáni, külső kapcsolatok, nyugati *testvérgyülekezetek* keresésére irányuló törekvése általánosan ismert jelenség a romániai magyar köztudatban. Ezek a létrejött kapcsolatok elsősorban olyan karitatív jellegű segélyeken alapszanak, amelyek kiegészítő, esetenként alapvető gazdasági előnyökkel járnak az itthoni egyházak (gyülekezetek) javára. Jelen írásomban arra teszek kísérletet, hogy a kulturális és gazdasági antropológia, valamint a szociológia egyes elméleteit és módszereit alkalmazva megvizsgáljam, hogyan kapcsolódik össze a vallás, az ennek alapját képező hit és protestáns etika ebben a hangsúlyosan gazdasági jellegű egyházközi viszonyban a lokális társadalmi folyamatokkal, milyen gazdasági és társadalmi vonzatai vannak egy ilyen relációnak mikroközösségi szinten. Egyetlen falura koncentrálni hipotézisem az, hogy a kiegészítőként juttatott anyagi javak a helyi recepcióban alapfontosságú életfeltételként értelmeződnek, azaz a lokalitás szintjén a gazdaságcentrikus (materiális) törekvéseket jól-rosszul kielégítve olyan szimbolikus erővel is telítődnek, amely az addigi kiegyensúlyozott társadalmi viszonyokat felborítva akár a faluközösség bomlását, klikkesedését, szegmentálódását idézheti elő.

Dolgozatom – témájából adódóan – általánosan elterjedt jelenséget tárgyal, mivel az erdélyi protestáns (és nemcsak protestáns!) közösségekben a pap–gyülekezet közötti konfliktusok megszorodtak, megbontva a paphoz és az egyházhoz való viszonyulás tradicionális képletét; esettanulmány jellegű abban az értelemben, hogy kiinduló tézisé, gyakorlati alapját és elemzési keretét azok a tények képezik, amelyek egy vizsgált kisközösség és papja közötti megromlott személyközi/szociális viszonyokra utalnak. Úgy tűnik, hogy az egész faluközösséget megmozgató pap–hívek (egyházi szféra–világi szféra) közti társadalmi konfliktusok a feltételezett mentális indítékok – világnézeti, ideológiai okok, a felgyorsult világ, kitágult (vagy beszűkült) világgép –, az értékrendek gyökeres megváltozása mellett hangsúlyos materiális alapú indokoknak, a '90 után beáramló holland egyházi segélyeknek a lokális társadalomban lecsapódott utóhatásai. Olyan

gazdasági aktivitások következménye, amelyek a termelés–elosztás–fogyasztás holisztikus gazdasági rendszerében (Godelier 1981) valamelyik rész-struktúrájának elégtelen vagy helytelen gyakorlatában gyökereznek. Vizsgálatom konkrét célja annak bemutatása, hogy egy faluban a beérkező külföldi egyházi segélyek milyen gazdasági és társadalmi hatásokat váltottak ki, milyen egyéb folyamatokat gerjesztettek, hogyan érintették a társadalom különböző rétegeit, s végső soron a közösségnek milyen következményekkel/eredményekkel kell számolnia. Nem hiszem, hogy érvényes választ vagy megoldást tudnék megfogalmazni az általánosan tapasztalt pap–közösség típusú konfliktushelyzetekre, de úgy gondolom, hogy vizsgálatom a belső konfrontációk egyik magyarázó elemzése lehet, s akár kiegészítő perspektívául szolgálhat hasonló jelenségeket értelmező tanulmányok megírásakor.

Az egyházi struktúra és funkciói

A spirituális élet gondozása, az egyházi rituálék biztosítása, a vallási élet megszervezése, folytonosságának garantálása mellett az egyház hagyományos funkciója az egyházközösség erkölcsi életének ellenőrzése, az alapvető társadalmi normák kötelező érvényűvé tétele és ezek állandó kontrollálása, a törvények ellen vétők szankcionálása. Ennek függvényében tehát azt mondhatjuk, hogy a kollektív vallásos élet irányítása mellett az egyház hangsúlyosan világi társadalmi funkciókat lát el. A vallás mint kulturális rendszer csupán annyiban különbözik a kultúra egészét formáló egyéb intézményektől (közösség, nemzet, politika stb.), hogy „a lényegét képező hit-, cselekvés- és normarendszert egy természetfölötti lénybe vetett hit irányítja” (Geertz 2001. 72–119.). A vallás rendszere szorosan összekapcsolódik a társadalmi folyamatokkal (Tüskés 1987. 215.), az egész pedig gazdasági rendszerbe ágyazódik (Godelier 1981. 31., Weber 1982).

Godelier szerint a gazdasági vonások *minden* nem gazdasági jellegű tevékenységben – ilyen lenne pl. a vallás – megnyilvánulnak, valamennyi emberi tevékenység *egyik* (kiemelések tőlem – K. I.) aspektusát képezik, fordítva pedig, a nem gazdasági tevékenységek szervesen kapcsolódnak a gazdasági tevékenységekhez, értelmet és célt adva az utóbbiaknak (Godelier 1981. 31.).¹ A protestáns etika és gazdasági előrehaladás összeegyeztethetőségét elemző Alister E. McGrath szerint már Kálvin

1. Godelier elméletének kidolgozásakor elsősorban a törzsi társadalmakra alapozott, a mindenkor egyház és a gazdaság egymáshoz való közelítésében, viszonyrendszerük meghatározásában mégis alapvető fontosságú a megállapítása.

kiküszöbölte a gazdagságot (!) megbélyegző vallási és társadalmi (elő)ítéletet (McGrath),² „a »szerzési ösztön«, a »nyereségvágy« előfordul »all sort and conditions of men« (minden rendű és rangú [embernél – K. I.]), ha az ilyen jellegű törekvések objektív lehetősége valahogyan adva volt és van” (Weber 1982. 10–11.). Mindezek ellenére a tradicionális vallás-gyakorlásban és egyházfelfogásban a későbbi századokban is (Kiss R. 2001. 267–282., Jávor 1971. 71–105., 2000. 791–819.), sőt – úgy tűnik –, még ma is jelen van az egyház/egyházi személyek gazdasági haszonra való törekvéseinek elítélése.³

A hagyományos református faluközösségekben például „...a »tiszteletes« olyan ember volt, aki kiemelkedett környezetéből, valódi úr volt: a környezetében élő emberekkel tisztességesen bánt, papi hivatalához illően öltözködött, malasztteljes volt, póriás munkákat nem végzett. [...] A falusiak a papra inkább felnézni akartak. [...] Az Isten szolgája feddhetetlen, tiszta kellett, hogy maradjon [...]” (Szócsné Gazda 2001. 161–164.). Ennek alapján azt feltételezzük, hogy a társadalom elvárásai az erkölcsi követelményeken túl gazda(g)sági megnyilvánulásokra is vonatkoztak: a munkaetika szakrális karakterét az isteni elhivatottság (*vocatio*) biztosította (McGrath 2000. 258.) a pap számára. Az egyházmegyei gyűlések jegyzőkönyvei, valamint a vizitációs jegyzőkönyvek olyan forráscsoportot képeznek,⁴ amelyek egyöntetűvé teszik, hogy az idealizált lelkészkép mellett a valóság egyebet is tanúsít: „a lelkész és hívei között más, gazdasági-anyagi természetű konfliktusok is nagy számban előfordultak, részben a lelkészi illetmény körül, részben abból adódóan, hogy a lelkész nemcsak az egyház képviselőjeként, hanem *gazdaként* (kiemelés tőlem – K. I.) is megjelent a falu mindennapi belső mozgásaiban” (Kiss R. 2001. 275.).

Esetünkben is épp azt találjuk, hogy a falu egyházi konfliktusai a gazdasági törekvések mentén artikulálódnak, s leginkább a lelkész és az egy-

2. „Teljes mértékben Isten akarata szerint van, hogy minden ember az élet minden területén előrejusson. Mi elsősorban az anyagi és pénzügyi előrejutással foglalkozunk.” Egy amerikai protestáns püspök beszédét idézi McGrath (2000. 268–269.)

3. Érzékenyen reagált a falu pl. arra, hogy a folyamatosan érkező segélyekkel egy időben a parókia egyik pincehelyiségében a pap testvére (?) jó minőségű élelmiszereket értékesítő üzletet nyitott, ahol ugyancsak ritka minőségű „kimérős” (ömlesztett) alkoholt, nyugati minőségű használt (second hand) ruhát lehetett kapni. A vásárlókat pedig a pap szolgálta ki.

4. Weber tételének, a protestáns etika és a „kapitalizmus szelleme” között feltételezett kapcsolatot magyarországi érvényességét vizsgálva Molnár Attila kiemeli, hogy a vizitációs jegyzőkönyvek forrásértékének is megvannak a határai, hiszen elsősorban a külső viselkedést ismerhetjük meg belőle, a vallásos élmény belső vonásait nem (Molnár 1994. 92, 102.).

házközösség irányítását végző testület, a megyebíró és a presbiteri bizottság tagjait érintik. A kialakult konfrontációk során a pap gazdasági törekvéseit többek közt a *vocatio* hiányával asszociálták, ami azt bizonyíthatja, hogy a közvélemény a szociális és egyházpolitikai hatalom gyakorlásának kritikai fórumaként jelenleg is normatívvá teszi a pap erkölcsi fenségét a falutársadalom morális horizontjában (vö. Habermas 1999. 332.).⁵ A konfliktusok egyre gyakoribbá válásának okai közt találjuk azt az érték- és szemléletváltást, amely a világiasodásnak, az egyház halványuló társadalmi funkciójának és a pap demitizálódott alakjának⁶ a következménye.

A lokális elit struktúrája

A konfliktusok strukturális hátterét interpretáló elméleti szociológia egyik megállapítása szerint a konfliktusok a rangkülönbségekben, a presztízs- és jövedelembeli, tőke és munka, *elit* és *nem elit* (kiemelés tőlem – K. I.) –, azaz a társadalmi egyenlőtlenségekben fedezhetők fel (Morel 2000. 256.). A falu társadalmi szociális szinten és a gazdasági potenciál perspektívájában is viszonylag homogén, elit rétege,⁷ hasonlóan a hagyományos falu belső hierarchiájához, a papból, a tanítókból, 1989 előtt a kollektív gazdaság vezetőiből állt. Az elit jelenlegi összetételének magyarázatát érdekes módon nem a társadalmi struktúrából, hanem a falu termelési-gazdasági struktúrájának speciális jellegéből vezethetjük le.

A falu termelési rendszerét már '89 előtt nagymértékben meghatározta a szomszédos községekben működő gyárak (bútorgyár, varroda, zöldség- és gyümölcsfeldolgozó vállalat, pékségek) és üzemek munkaerő-szükséglete, aminek jelentős hányada ebből a faluból került ki. A kötött munkaidő, a stabil fizetés és a gyárimunkás-státusz polgárosult, iparosodott, pénztőke iránnyultságú réteg kialakulását eredményezte⁸, szemben a mezőgazdaságban

5. A norma manipulatív alkalmazásáról bővebben lásd Elster 1997.

6. Ez a kifejezés a hagyományosan nagyra becsült papi funkció és presztízs leromlását jelenti, azt a destruktív folyamatot, amely során a közösség fokozatosan leépíti a papi státushoz konnotált kiváltságos (szimbolikus) minőségeket: pl. Isten földi képviselője, becsületesség stb. Esetünkben ez a leépítés a papnak tulajdonított gazdasági törekvések hatására szinte átmenet nélkül ment végbe.

7. Az elit árnyalt fogalmi körüljárásával itt nem foglalkozom, a helyi társadalom hierarchiájának felső szegmensét, a lokális társadalom struktúrájának vezető pozícióiban lévő egyéneit, azok csoportját nevezem elitnek. Az elit, ezen belül a falusi elit strukturális elemzését Kiss Dénes szociológus végzi el, tipológiáját dolgozatomban részlegesen hasznosítom. (I. Kiss D. 2003. kézirat)

8. A mezőgazdasági tevékenységektől való tartózkodásuk bizonyítéka az is, hogy a bútorgyári szakemberek alternatív kiegészítő tevékenységként otthoni (családi)

dolgozó földműves réteggel, amely úgyszólván nem rendelkezett szabadidővel, jövedelmének nagy részéhez csak termények formájában jutott, és alacsonyabb presztízsű volt. A megélhetés biztosítása mellett egyik termelési mód sem járult hozzá, hogy a szükségletek kielégítésén túl számottevő többlet, felesleg felhalmozását tegye lehetővé, éppen ezért élesen elkülöníthető gazdasági elit sem jöhetett létre a faluban. '90 után a gyári munkahelyek nagymértékű felszámolása a falu korábban ingázó munkásrétegét is érzékenyen érintette, tömeges betegnyugdíjba vonulást, munkanélkülivé válást, mezőgazdasághoz való visszatérést okozott. Gazdasági elit hiányában⁹ csupán a falu értelmiségi (pap, tanítók) és adminisztratív funkciókat betöltő elitje (l. Kiss D. 2003) bírt tekintéllyel, az ahhoz való közeledés vagy integráció jelenthetett vertikális elmozdulást a társadalom szimbolikus hierarchiájában.

Az értelmiségi réteg szűk és zárt körű, az ebbe való integráció lehetetlen az iskolázatlan falusiak számára, így a lokális társadalom belső szerveződésével foglalkozó adminisztratív funkciói lettek a leginkább megközelíthetőek az arra aspirálók számára. Ilyen szerepeket elsősorban az egyházi szerveződés kínál, alapvető kritérium nem a felsőbb iskolázottság, hanem a személyi rátermettség, az egyházi-világi normáknak megfelelő erkölcsös életvitel, a stabil, mintaszerű családi háttér (vö. Jávor 1971. 71–105.), a felhalmozott szimbolikus tőke mértéke. Az olyan típusú szimbolikus tőke, mint egy személyhez vagy családhoz kapcsolódó presztízs és hírnév felhalmozása, gyarapítása során bármikor visszaalakítható gazdasági tőkévé (Bourdieu 1978. 390.). A paphoz mint egyházi előjáróhoz és a társadalom (világi) hierarchiájának csúcsán álló személyhez fűződő személyi kapcsolatok minősége a falusiak számára a szociális struktúra alsóbb szintjéről való szimbolikus felemelkedést, egy felsőbb társadalmi kategóriához való feltételes tartozás érzetét konnotálja, *presztízsértékű*, jelképes pozíciót kínál. Az értelmiségi elittel kialakított kapcsolat a szimbolikus tőke minőségi fokának mutatója, az adminisztratív elitbe való bekerülés az értelmiségi elittel való szorosabb kapcsolatot, a szimbolikus tőke halmozását, a

üzemszervezetben illegálisan (vállalkozási engedély nélkül) folytatták mesterségüket, a mezőgazdasági tevékenységüket minimálisra csökkentve ezáltal. Döntésüket a pénzorientáltsággal és a mezőgazdasági munkák megvetésével magyarázzák.

9. Mezőgazdasági nagyvállalkozó a faluból nem került ki, a helyi gépparkot és az állami gazdaságok épületeit egy szomszéd községi vállalkozó vásárolta meg, őt azonban nem tekintem a helyi gazdasági elit reprezentánsának, mivel a helyi szociális élet semmilyen szegmensében nem vesz részt, nem beavatkozó vagy éppen meghatározó személyisége a lokális társadalomnak.

személyi presztízs emelkedését, a „nem kézzelfogható örökség” [szimbolikus hatalom] megszerzését (Levi 2001. 167.) jelenti. Ezért volt/van tétje az egyházi adminisztrációt lebonyolító, a pap és a faluközösség között közvetítő presbiteri bizottsági és megyebírói státusoknak. Funkciójuk gyakorlati „haszna” is inkább szimbolikusnak, tekintélyelvűnek tekinthető: az egyházi és értelmiségi elitet reprezentáló pap hatalmi pozíciója révén úgyszólván egyszemélyes döntéshozó a felsőbb iskolázottság nélküli presbiterekkel szemben, jelenlétük csupán a pap által hozott határozatok legitimitációja végett indokolt.¹⁰ A falu gazdasági helyzetének defavorizált jellege miatt a tőkeformák közül a leglátványosabb gyarapodás éppen a szimbolikus tőke növelésével érhető el. Egy magasabb szférába terjedő kapcsolatháló kiépülése és aktivizálása a szimbolikus társadalmi tőke gazdasági tőkére (haszonra) való konvertálásának lehetőségét is magában rejti. A presbiterek közé való bekerülés a lokális társadalmi tőke egyik közösségleg elismert formája, amely népképviselői funkcióján túl az egyházi közös javakhoz való hozzájutás elsődlegességét is jelenti.

Előzmények (helyzetvázlat)

Az erdélyi falusi egyházközösségek leghatásosabb gazdasági fellendítője a '90-es évek legelején a külföldi egyházakkal kiépített kapcsolatok fenn tartása és működtetése volt. A nyugat-európai (holland, svéd) protestáns egyházak segélyszervezetei, karitatív alapítványai a határok megnyitása után a kisebbségi magyar gyülekezetek érdekében is tenni szándékoztak¹¹, az itteni egyházi előjárók megkeresése után formálisan is beindították a testvérkapcsolatot az eltérő nyelvű, kultúrájú, esetenként különböző felekezetű¹² egyházak között. A makrotársadalmi¹³ jelenségnek falvanként

10. Levéltári adatok bizonyítják, hogy a 19. század végén „az egyháztanács már csak díszletként szolgál a lelkész fegyelmező munkájához”. (L. Jávör 1971. 80–81.)

11. Tudomásom van arról, hogy ezek a gyülekezeti alapítványok a világ több részén, pl. Afrikában is folytatnak karitatív jellegű segélyező munkát. Erre a szempontra Szabó Á. Töhötöm irányította a figyelmemet.

12. Legtöbbször azonos vallásúak a segélyezők és az itteni egyházak, de olyan esetek is vannak, amelyek alapján nyilvánvaló, hogy a felekezeti hovatartozás nem elsődleges kritérium a kapcsolat megválasztásakor a külföldiek részéről. Olyan példa is akad, hogy a mintegy tíz éve tartó kapcsolat után a pap nem tudja, hogy a segélyezők milyen vallásúak. (Gyakran valamilyen neoproteštáns egyház tagjai.) Ez azt jelenti, hogy az itteniek szempontjából sem meghatározó mérvű a vallás milyensége, a „testvérkapcsolat” tehát kizárólag materiális érdekeltségből alakul ki az erdélyiek részéről.

13. E témában a makrotársadalmi terminusnak több jelentésével is operálhatnánk: egyrészt jelentheti a karitatív munka globális társadalmi dimenzióját, jelentheti a romániai, ezen belül az erdélyi kontextust. A dolgozat kereteiben alkalmazott, szűkített referenciájában

különböző megnyilvánulásai voltak, annak függvényében, hogy a kapcsolatkeresés milyen idegen gyülekezetek részéről, illetve irányába fejlődött, kik voltak a helyi mozzatórugói, valamint a sikeres testvéri kapcsolat kialakulása után a beáramló segélyek milyen lokális érdekeket érintettek.

A mintegy kilencszáz lakost számláló település¹⁴ két nagyobb, háromezres lakosú község közé ékelődve, közigazgatásilag hol egyikhez, hol a másikhoz csatolva mindig előnytelen helyzetben volt, függőségben állott gazdaságilag éppúgy, mint a politikai döntéshozatal terén a községközponthoz viszonyítva. A '89-es változás sem jelentett *változást*, ezután sem következett be semmilyen módosulás a helyi közigazgatás viszonyulásában, a községi pénzekből csekély mennyiség jutott vissza a faluba közösségi célú befektetések formájában. A legnagyobb gazdaságstratégiai fontosságú objektumot (a folyón átvezető, a falut és a határt összekötő hidat, amelyen át be lehet takarítani az évi termést) – helyi szóhasználatnál kifejezve – mindig csak *tajkolták*, de soha nem javították fel teljesen, így a traktorok, szekerek sok esetben többórás kitérővel érkezhettek meg a túlóldalra, valamelyik szomszéd település hídján átkelve. A helyi intézményeket szintén szerényen támogatta az önkormányzat: a lerobbant elemi iskolában nem kielégítő anyagi-felszerelési körülmények közt folyt az oktatás. A kultúrotthon az elavult fűtőberendezések (fűrészpores dobkályhák) a hideg időszakban már nem tették használhatóvá. Az egyházi ingatlanok, a falu egyetlen (református) temploma, valamint a parókia is alapos renoválásra szorult.

Ilyen kedvezőtlen viszonyok közepette a kistérség egyházi vezetői egymást segítve próbálták felvenni a kapcsolatot a helyi körülmények feljavítása iránt érdeklődést tanúsító holland protestáns egyházak képviselőivel. A kapcsolat kiépítése azonban elsődlegesen nem a belső igényeknek és erőfeszítéseknek köszönhető: a hollandok testvérkapcsolati törekvései már folyamatban voltak, tehát a két „igény” találkozásából születtek végül is ezek az összeköttetések. A már kialakított relációk fokozatosan újakat eredményeztek: a kapcsolathálók mindkét részről aktivizálódtak,¹⁵ aminek eredményeként a helyzet olyannyira felfejlődött,

a makrotársadalom azt a kistérséget jelenti, amely kb. hét-nyolc falut ölel fel. Egy ilyen kistérségről szóló diskurzusban pedig a mikrotársadalom mint fogalom a vizsgálat tárgyát képező egyetlen falu társadalmát fedi.

14. A falu nevének elhallgatása abból a megfontolásból történik, hogy a jelenleg is fennálló szociális feszültség közepette dolgozatom ne ölthessen konfliktuskonstituáló jelleget.

15. A hollandok otthon új potenciális segélyező alapítványokat, gyülekezeteket kutattak fel egy-egy hátrányos helyzetű település megsegítésére, az itthoniak pedig új rászoruló egyházakat jelöltek meg. (Megjegyzés: az adat egy holland segélyező alapítvány elnökétől származik.)

hogy egy-két év leforgása alatt a szomszédságban álló három-négy falunak is kialakult valamiféle interakciója egy-egy segítőkész holland gyülekezettel.

Egyházi segélyek

A falu felé egy holland kisváros indította el a segélyek összegyűjtését és Erdélybe való eljuttatását. Az ötlet, „egy kapcsolat kiépítése egy kelet-európai egyházzal” 1990-ben vetődött fel egy ottani egyházgyűlés keretében. 1991-ben már látogatást tettek a faluban, kapcsolatba léptek a lelkipásztorral. A következő évben hatalmas segélyszállítmány kíséretében érkeztek meg. A város református alapítványának képviselői ezután évi rendszerességgel (néha két alkalommal is) ellátogattak a faluba, többször teherautónyi rakománnyal, leggyakrabban két-háromfős csoportban. Hogy miben is állt ez az egyirányú segítségnyújtás, mit jelentett ez a kapcsolat?

Habár a segélyek nem elsősorban az egyház vagy egyéb intézmény megsegítésére irányultak, hanem az itt élő közösség szükségletei és a rendelkezésre álló erőforrások közti hiátust próbálták betölteni, a testvérkapcsolat működését elsősorban az egyháznak címzett, kamionszámra érkező anyagi (tárgyi) segélyek, pl. használt ruhák, alapvető élelmiszerek – liszt, cukor, olaj, vaj, rizs – és élvezeti cikkek, tanszerek, játékok stb. jelentették. A rendszeresen érkező segélyek megmozgatták a falu lakosságát, a parókia udvara fokozatosan a „*csomagok*” lerakati és elosztási helyszínévé, tehát sűrű látogatottságúvá vált. Az eseményekre a vendégek távozása után került sor, a hollandok tehát legtöbbször nem voltak jelen a segélyek szétosztásánál.

Az ajándékok kartondobozokban érkeztek, az elosztás gyorsabb lebonyolítása érdekében minden család egy felbontatlan dobozt kapott az osztásra kijelölt napon.¹⁶ A kartondobozok azonban gyakran különböző méretűek és súlyúak voltak, így a kisebb csomaggal távozók becsapva érezték magukat. Az osztás véletlenszerűen folyt, mégis a csomagok méretbeli különbségei, a nagyobb és nehezebb csomagok megszerzésére való egyéni törekvések viszályt, haragot váltottak ki a falubeliek körében. Az elért és reménybeli „gazdasági” sikereknek köszönhetően az egyház vonzása helyi szinten fokozatosan megerősödött, az egyházhoz – és közvetve a paphoz – való kötődés a presztízskérdésen¹⁷ túlmenően anyagi

16. Ez a módszer azon segélyek esetében érvényesült, amelyek a falu minden családjának jártak. A ruhaneműk esetében a válogatás is megengedett volt, ami végső soron szintén konfliktushoz vezetett.

17. A presztízsz problémájával az értelmező részben (*A lokális elit struktúrája*) foglalkozom bővebben.

juttatást is feltételezett.¹⁸ A falu társadalmi szerkezete emiatt az egyházi szféra körül szorosabbra próbált záródni. Ennek a tendenciának azonban, mint igencsak hamar nyilvánvalóvá vált, privilegizált személyei is voltak: eleve előnyös helyzetet élveztek azok a családok, amelyek a pappal baráti kapcsolatban álltak, továbbá az egyházi elöljárók, a megyebíró (kurátor) és a presbiteri bizottság tagjai is kivételes helyzetnek örvendtek. A pletyka mechanizmusa azonnal működésbe lépett, mivel a falu nagy részének meggyőződése szerint a pap a csomagokat „nem becsületesen” osztotta szét, vagy egyik-másik csomagból hiányoztak az értékesebb darabok.¹⁹ Egyik beszélgetőtársam állítása szerint a harangozó és a presbiterek a késő esti sötétben szállították haza a pap által kiosztott „ajándékokat”. A megyebíró pedig a családja segítségével hurcolta haza este a zsákolt ruhaneműt. A parókia későbbi tatarozásakor pedig a helybéli ácsmesterek a padláson vízálló ponyvával letakart kerékpárokat véltek felfedezni.²⁰ A rosszállás, az ellenállás a közösség részéről a papnak címzett névtelen felszólító levelekben, üzenetekben, valamint a már említett pletyka révén nyilvánult meg.

A hollandok pár napos itteni tevékenysége az egyház hiánycikkeinek felmérésére, valamint a gyülekezet infrastruktúrájának bővítésére irányult. A többszöri informatív jellegű kiszállás eredményeként a hollandok '92-ben kaptak választ a segély minőségét illetően a helyi paptól: a mezőgazdasági eszköztár szempontjából gyengén ellátott falu leghatékonyabb támogatását egy traktor adományozásában állapították meg. A '94-re megszerzett és útnak indított adomány már a román vámnál vesztegelt, amikor a tisztelendő levélben elvetette az ötletet, és egy egyházi tulajdonú, közösségi célokat szolgáló mikrobuszra fejezte ki igényét. A kellemetlen helyzetet áthidalva a hollandok a traktort egy szomszédos falu egyházához irányították, a helyi egyháznak pedig 1995-ben egy mikrobuszt küldtek, továbbá a parókia udvarán a gépjárműnek egy garázs építése finanszírozását is vállalták. Ugyanakkor a templom épületének alapos, külső-belső javítását, egy nagy teljesítményű fűtőberendezés beszerelését, a

18. Valamivel több segélyre tarthattak számot például azok a gyülekezeti tagok, akik rendszeresen jártak templomba, vagy részt vettek az egyház által szervezett közös munkálatokban. Ez a magyarázata annak, hogy ez a kezdetben szűk csoport egyre bővült, kitágítva ezzel a paphoz és közvetve az egyházhoz lojális híveknek a csoportját.

19. A csomagok méretüktől függetlenül körülbelül azonos tartalmúak voltak, az alapösszetevők (kávé, cukor, vaj) mellett egyéb kiegészítőket (ruhaneműk, édességek stb.) tartalmaztak. Az értékesebb darabokat az alapösszetevők jelentik.

20. A szerző nem foglal állást e kérdésben, mivel az az etnográfiai leírás hitelét csorbítaná. Tény viszont, hogy ezek a vélt vagy valós események (előítéletek, rágalmak, ha úgy tetszik) képezték a későbbi konfliktusok strukturális kiindulópontját.

harangozás villamosítását, a parókia felújítását is a hollandok anyagi támogatásának köszönheti a helyi gyülekezet. Megjegyzendő, hogy ilyen nagyarányú segélyezés a szomszéd falvak testvérkapcsolatai terén is kivételesnek bizonyult.

A hollandokkal való interakció az egyházon kívül, világi szinten nem valósulhatott meg a kommunikációs problémák miatt: a faluban nem akadt senki, aki társalogni tudott volna a vendégekkel, egyébként a tisztelendő részéről elutasító magatartás volt tapasztalható abban az esetben, ha valaki közvetlenebb kapcsolatot szándékozott kialakítani az idegenekkel.²¹ A vendégek elszállásolása és ellátása általában a parókián történt, a költségek (pl. utazás, szállás, étkezés) nagy részét az alapítványuk fizette.²² A vendégek és a falu viszonya – ha egyáltalán beszélhetünk erről – tehát szigorúan ellenőrzés alatt állt a lelkész részéről, éppen ezért a gyülekezet szükségleteinek, állapotának ismertetése, a segélyek minőségére utaló tárgyalások kizárólag a falu és az egyház külső képviselőjét és kapcsolatait bonyolító pappal folytak. Ezen kívül létezett egy másik, az emberközelibb kapcsolatot nehezítő probléma: a lelkész nem engedte az egyházi szintű kérdések, az egyház megsegítésén kívül egyéb helyi intézményt célzó tárgyalás lebonyolítását. A szigorúan egyházi berkekben működő, a pap által kisajátított kapcsolat mélyebb struktúrába a közösségnek nem volt elegendő betekintési vagy beavatkozási felülete, aminek következtében egy idő után ellenőrizhetetlenné vált a gyülekezetek közti testvérkapcsolat a tágabb közösség számára. A falu közössége a pap/egyház viszonyításában két érdekcsoportra szakadt: a pap és a paphoz hű híveknek eléggé zárt közössége, valamint a segélyek igazságtalan szétosztását hangoztató falubeliek lényegesen nagyobb létszámú csoportja vált élesen szét. A későbbi személyes viszályok már e két csoport közti szembenállással fokozódtak. A hollandoknak természetesen fogalmuk sem volt a távozásuk utáni csomagoztási körülményekről és a kirobbant ellentétekről, mivel a pap volt a kizárólagos kapcsolatfenntartó a falu részéről.

1996-ban megromlott a segélyező és a lelkész viszonya: a hollandok ezt a helyi kapcsolatfenntartó materiális törekvéseinek rovására írták, az érintett egy új, feltörekvő csoport beavatkozásának tulajdonította a fordulatot. A gépjármű érkezése után, 1996–2001 között a két gyülekezet közötti

21. Kommunikációs nehézségek a pap és a vendégek közt is léteztek, ilyenkor általában valamelyik szomszédos gyülekezetben szolgáló, az angol nyelvet beszélő kollegáját hívta meg tolmácsolni.

22. A papi/egyházi vendéglátást a hollandok tiszteletére készített ebéd- és vacsorameghívások jelentették.

testvérkapcsolat viszonylag háttérben zajlott, a segítyek megszűntek. Csak akkor lehetett következtetni az interakció létezésére, ha néha látni lehetett az éppen itt tartózkodó holland vendégeket. Az emberek úgy emlékeznek vissza, hogy már akkortájt sejtették: valami nincs rendben a holland testvérek kapcsolatával, annál is inkább, mivel a pap a Hollandiában tett látogatása után nem ejtett szót az ottani viszonyokról.

Világi intézményi támogatás

1997-től kezdve az óvó- és tanítónők irányításával a segítyek az iskola²³ meg az óvoda újjáépítési munkálataira irányultak. 2001-ben megérkezett egy nagy szállítmány, amely az iskola és a kultúrotthon korszerűsítéséhez szükséges technikai felszerelést tartalmazta. Az épületek rendbe hozásához az alapanyagokat (cement, gipsz stb.) itt vásárolta meg a holland küldött. A munkát helybeli mesteremberek végezték, az épület tetőszerkezetének és vakolatának a rendbe hozása is megvalósult. Az iskola udvarának betontéglával való lerakásával egyi dőben a régi favécé helyébe modern, többfülkés, vízőblítós klozzetot építettek. A munka holland irányítói és a helybeli munkások közötti kommunikációt a faluban tevékenykedő fiatal pedagógusok – három óvónő és három tanítónő – segítették elő: felváltva fordították angolból az idegen szakemberek javaslatait, véleményét, mellettük férjeik, barátaik segítkeztek a munkálatokban. A kőművesmunkát pénzért végezték a mesteremberek, ezt szintén a hollandok fizették, a további munkálatok pedig önkéntes alapon szerveződtek. Tüntető módon a pap most már nem vett részt semmilyen szinten a parókia szomszédtságában folyó építkezésben, teljesen elhatárolódott a nemrég még sajátként kezelt vendégektől és a falubeli fiatal értelmiségiek helyszínen szorgoskodó csoportjától.

Az elszállásolást és az étkezési költségeket – becsületbeli ügyként kezelve a szituációt – kezdetben a szűk baráti körön belül (három-négy család) a tanítónők és óvónők oldották meg, majd a községközpont polgármesteri hivatalának segítségét kérték az ügyben. Az újonnan megválasztott fiatal polgármester pozitívan reagált a felkérésre: a falu számára készített költségvetésben külön összeget különítettek el a vendégek étkeztetésére. A fiatal pedagógusok felkérték a falut a vendégek szervezett keretben történő fogadására, a közös célú munkákban való aktív részvételle. A többszöri felhívás eredményeként az önkéntes segítők száma

23. A faluban I–IV. osztály működik két épület három tantermében, az elsősök a kisebbik épület egyetlen termében tanulnak, a II–IV. osztályosok összevont csoportban tevékenykednek. Ötödik osztályba már valamelyik szomszéd községbe kell járjanak a gyerekek.

egyre gyarapodott, az emberek személyesen megismerhették a vendégeket, a helyszínen tartózkodó tolmács segítségével kommunikációra is sor kerülhetett. Sokan a falubeliek közül naponta bejártak az iskolába üdvözölni a vendégeket, többen süteményt, üdítőt, bort vittek a közmunkázóknak.

A hollandok és a fiatal tanítók tárgyalásainak eredményeként sorra számítógép, nyomtató és fénymásoló került az iskola tulajdonába. Jelenleg az iskola két épületében a modern szigetelési technológia által megvalósult a Hollandiából származó központi fűtés működtetése, a tantermek minőségi színvonalát pedig a hófehér meszelés mellett a teljes padlófelület beborító vastag gumiszőnyeg, az importált bútorok és tanfelszerelések biztosítják. Az első osztályosok képességeinek fejlesztését a régióban egyediként számon tartott *step by step*²⁴ típusú oktatási programot megvalósító tanítónő vállalta.

A kultúrotthon szintén alapos felújítási munkákat igényelt. Beszerelésre került a „testvérek” adományaiból már ott, Hollandiában megvásárolt központi fűtőberendezés. A több százmilliós beruházás azonban itt egyetlen év alatt – emberi gondatlanság miatt – teljesen tönkrement: a kultúrotthonért felelős személy nem engedte le a rendszerből a vizet, így a 2002/2003 telén beálló kemény fagyok szétrepszertették a fűtésrendszert. A kárnak nem akadt gazdája, a felelősséget senki sem vállalta. Az újabb műszaki felszerelésekkel érkező hollandok csalódva tapasztalták munkájuk kudarcát, ennek ellenére megígérték, hogy a szükséges javításokat elvégezve valamilyen módon 2004-ben újraindítják a fűtőberendezést.

A leírás alapján láthatóvá vált, hogy a testvérkapcsolatot működtető helyi szféra és a segélyek irányultságának megváltozása mellett az interakció minősége is megváltozott néhány év alatt, a helyi társadalom nagyobb hányadát érinti, mint a kezdeti időszakban. A továbbiakban a felvázolt helyzet interpretatív vizsgálatával foglalkozom, a kapcsolat gazdasági vonatából kiindulva többek közt a lokális társadalom hierarchiáját és annak összefüggéseit kutatom, a segélyek gazdasági-társadalmi jelentéseit, a helyi elitnek mint az interakció működtetőjének szerepét, összetételét, szerveződését próbálok értelmezni.

A gazdasági javak kérdései

Az 1990 után érkező holland segélyek olyan kívülről érkező erőforrásokat jelentettek, amelyek a falu gazdasági szerkezetében *feleslegként* értelmezhetőek, mivel a falu termelési folyamatai során az előállított ter-

24. Elsősorban a képességek fejlesztését megcélzó modern oktatási program; a játszva tanulás módszere.

mékek elegendőnek bizonyultak a fogyasztás szükségleteinek fedezésére. A nem gazdasági tevékenységek (pl. az egyház) fejlődése gazdasági felesleg létét feltételezi, azaz nem a „túl sokat”, az abszolút felesleget, hanem egy olyan kvantitatív egységet, amely a társadalom létfenntartásához szükséges anyagiak mennyiségének szintjén fölül van (Dalton, G.-t idézi Godelier 1981. 31.). Közös többlet-erőforrásról lévén szó, a felesleg elosztásának megszervezése egyértelműen arra az intézményre hárult, amely révén a gazdasági javak a faluba áramlottak. Ha figyelembe vesszük, hogy „az elosztás műveletei azok, amelyek meghatározzák egy társadalomban a termelés feltételeinek és eredményeinek, a társadalmi termékek használati és kisajátítási formáit” (Godelier 1981. 28.), látni fogjuk, hogy a termelési fázis a közösség részéről teljességgel kimaradt, a termelésben való részvétel tehát eleve nem lehetett feltétele a gazdasági javakhoz való hozzájutásnak, a fogyasztásban való részvételnek. Az erre jogosultakat tehát ismételten az egyházszervezet, konkrétan a faluközösségből kikerült adminisztratív elit jelölné ki, ha az adományozók nem szabnának feltételeket a javak elosztásának lebonyolításával, az ajándékokra jogosultak csoportjának megnevezésével, valamint az elosztás arányával kapcsolatban. Ennek függvényében *minden református lakos egyenlő részesedést kap az ajándékokból, s egyforma jogot formálhat az egyházi jármű használatára vonatkozóan is.* A fenti kitételek nyilvánosan, egy istentisztelet utáni gyűlésen hangzottak el az érintett érdekszférák: az adományozók, a pap, a presbitérium és a faluközösség jelenlétében, írásban viszont nem rögzítették őket. Az eddig nem tapasztalt helyzet – a „supogó ingyen” kapott, nyugati minőségű anyagi javak (tőkék), és ami szintén fontos, továbbiak kilátásba helyezése – az idegen–falubeli kapcsolatot új megvilágításban tüntette fel, s a belső szociális struktúrában is mélyreható változások generálójává vált.

A bizalom mint a gazdasági-társadalmi stabilitás alapfeltétele

A hollandok előtt a letisztultalan nemzetpolitikai változásokkal az átláthatatlan gazdasági-politikai manővereknek és az informális ügyködéseknek kedvező államapparátus korrumpálta magát, éppen ezért az egyetlen megbízható, a helyzet megoldására képes „civil” szerveződési formát kezdetben csak az *egyház* jelenthette. Ezen felül az is nyilvánvalónak tűnt, hogy az egyház az az intézmény, melynek betekintése van a helyi társadalomba egészen az egyén szintjéig, jól ismeri a lokális viszonyokat és a kívülről érkező anyagi tőkét (feltételezések szerint) a leghatékonyabban

képes szétosztani. Az egyházzal szemben támasztott nagyfokú bizalom ezen intézmény egyetemleges jellegének, valamint fő szerveződési elvének – a morális cselekvésből adódó kivételezett helyzetének – tudható be.

A *pap* kulcsfontosságú figura ebben a helyzetben: az egyház helyi képviselőjeként neki van közvetlen kapcsolata a hollandokkal, az ő tisztsége a beáramló javak minél becsületesebb elosztása. Köztes pozíciójánál fogva két szférával áll feltételes bizalmi viszonyban: a hollandok az ő kezére bocsátják a segélyeket, ebben az esetben a *bizalmi rendszer nyíltsága*²⁵ nyilvánvaló, a faluközösség azonban valamilyen oknál fogva nem bízik (!) abban, hogy ő azokat képes lesz egyenlően elosztani. A *kollektív előítélet* a hatalmi pozícióval szemben gyakorolt bizalmatlanságban, az előző politikai rendszerben szerzett negatív tapasztalatokban gyökerezik, a mi-ő (ők) csoportját szervezi gazdasági és társadalmi érdekként (vö. Fuchs–Case 1997. 502.). Egyházvezetői szerepén túl egy csapásra gazdasági kérdésekben is irányító szerepet kapott: a '90-es évek elején a háztartások számára nélkülözhetetlen javak (olaj, cukor, liszt) hatalmas mennyisége kerül ingyen az egyházi/közösségi tulajdonba, amelyek fölött elsődlegesen a papnak van ellenőrzése.²⁶

A pap által irányított disztribúció után azonban csekélynek bizonyult az egy családnak juttatott adomány. Ezek a segélyek nem képezhettek egy komoly, a családi nyersanyagszükségletek fedezését hosszú távon megoldó erőforrást, mint ahogyan az import ruhaneműk sem feleltek meg teljes mértékben a lokális igényeknek: túl „cifra”, túl „idegen anyag”-ból készültek ahhoz, hogy a falusi ember a megszólást kikényszerítve magára öltse azokat. A segélyek (főleg a ruhafélék) inkább szimbolikus értelemben képeztek értéket, s mint ilyen, hozzáférésük, megszerzésük, halmozásuk a funkciónélküliséget figyelmen kívül hagyva presztízsjelentőségűnek számított, az egyéni rátermettséget igazolta. Ennek függvényeként a konfliktusok középpontjában olyan értékek álltak, amelyek anyagi diszfunkcionalitásukon túl a szimbolikus tőkék megmérettetését, a közösség szimbolikus univerzumában presztízsháborút gerjesztettek.

25. A nyílt bizalmi struktúra ebben az értelmezésben azt jelenti, hogy a mindkét részről a teljes bizalom a megnyilvánuló tendencia, vagyis mindenki mindenkiről azt gondolja, hogy becsületes. A fogalom Szabó Á. Töhötömtől származik.

26. Az etnológia számos példával szolgál arra vonatkozóan, hogy egy kisléptékű társadalmi struktúrában a felhalmozott felesleget a kitüntetett funkcióval, magas társadalmi presztízzsel bíró specialista osztja el, a disztribúció mechanizmusa során pedig a kizsákmányolás tendenciaszerűen nyilvánul meg (l. Godelier 1981. 33–34.). Esetünkben az egyházi-adminisztratív elit aktivitása a gazdasági tőkék túlbiztosításaként is interpretálható (Bíró et alii 1995. 139.), annál is inkább, mivel e csoport számára is adva van a mindenki számára biztosított részesedési kvóta.

A falu számára nyilvánvalónak tűnik, hogy az egyház informális kapcsolatrendszere elsősorban a presbiteri családkapcsolatokon keresztül konkretizálódik, a segélyek lokális szinten egy *zárt bizalmi rendszer*²⁷ kialakulását implikálják, a sorozatos támadások pedig az egyházi-adminisztratív elit struktúrájának fokozódó zártságát eredményezik. Mint ilyennek, legszilárdabb szerveződési elve az a fajta *familism* [családiasság] (Kuczi 1998b. 178.), amely a gazdasági szinten implikált családokat egy informális *nagycsaládba* integrálja a pap/egyház köré. A múlt rendszer gazdasági stratégiáinak mintájára ugyanakkor feltételezhető a „Nagy Kapocs” kialakulása az egyházi vezető és az egyházi adminisztratív csoport között, de ahhoz, hogy a rendszer működőképes legyen, hogy az apparátus emberei a felszínen maradhassanak, szükségük van egymás pozíciójára és a leosztási stratégiáik informalitására (Rév 1996. 145.). Szerveződésük spontaneitása és zártsága a közjavakkal való informális gazdálkodás alapfeltételeit teremtette meg.²⁸ A helyi tétek játékába már bekerült adminisztratív egyházi elit tagjai kivételes helyzetüket, a presztízsértékű pozíciójukat ebben a helyzetben tudták gazdasági tőkére konvertálni: a közvélemény szerint ugyanis a segélyek érkezése után, a disztribúciós aktivitást megelőzően a parókia a presbiterek családi találkozásainak helyszínévé vált, ahonnan az esti sötétben hatalmas csomagokkal távoztak. Kézzelfogható bizonyíték hiányában azonban csupán a közösség narrációs univerzumában keringő különféle történetek utaltak arra, hogy a pap körül egy kisléptékű, gazdasági megalapozottságú, zárt informális struktúra szerveződött a presbiterek tagjaiból.²⁹ A lokális társadalom széttagolódását mutatja az a folyamat, amely a pap és a holdudvarszerűen köréje szerveződő csoport ellenében létrejövő, annak illegitimitását hangoztató tábor jelenlétét, megerősödését bizonyítja.

27. A fogalom csupán a szűk struktúrán belül fennálló bizalmat, a struktúrán kívülről szemben gyakorolt bizalmatlanságot jelenti. A kifejezés Szabó Á. Töhötömtől származik.

28. Értelmezésben az informális gazdálkodás azokat a tevékenységeket jelöli, amelyek az egyének jólétével kapcsolatos munkákat feltételezik, akár kíséri azokat pénzmozgás, akár nem (Szabó Á. 2003. 111.).

29. A gyanú alaposságának bizonyítékát maga a pap szolgáltatta évekkel később, amikor a megyebíróval való konfrontációja során a szószékről kijelentette, hogy a segélyek idején ő maga szegyevelte a megyebíró mohóságát, s a nagy mennyiségű kiválogatott ruhaneműt – a nyilvánosságot elkerülve – autójával szállította annak lakására.

A fragmentálódás és következményei

Láthatjuk tehát, hogy a formalizált, intézményes keretben a központosított gazdasági tőke által kiváltott birtoklási ösztön hatásaként informális, spontán társulás jött létre. Az informális szervezet pragmatista megvilágításban a közösség belső normái szerint illegális aktivitást folytatott, a szociális érdekek szempontjából tevékenysége diszfunkcionális. Reakcióként a közösség nyilvánosságszerkezetében negatív értékítéletek születtek a pappal – és közvetve az egyházzal – kapcsolatban.

Tekintve, hogy a vallás elsősorban szociális élmény (Schleiermacher 2000. 96.), a közösség ilyenfajta közvetett feloszlásával gyengül maga a formális tartalom is (vö. Jávor 1997. 101.). A pappal folytatott egyéni viták ennek függvényeként fokozatosan azt eredményezték, hogy meggyűrült az istentiszteleteken résztvevők köre, s akadtak a sértettekkel szolidarizáló is, akik passzív ellenállásként szintén elmaradtak az egyházi tevékenységekről, a templomlátogatásokról. Az egyházi elit presztízsét folyamatosan csorbították az egyre hangsúlyosabban jelentkező „másik” csoport részéről indított delegitimációs narratívák is, amelyek a pap bectelenségét, az egyházi javak eltulajdonításának újabb és újabb verzióit hangoztatták. A későbbi konfliktusok során is ezekkel az utalásokkal kerültek az egyházi-adminisztratív elitel szemben erkölcsi fölénybe. A pap legitimációs válságához saját nyilvános cselekvéssorozata is hozzájárult (pl. az egyházi mikrobuszt magántulajdonként kezelte – saját autóját kímélte vele –, a javításokra szükséges pénzeket viszont köztudottan az egyházi kasszából fedezte).³⁰

Elemzésünk szempontjából – a konfliktus perspektívájában – lényegében három aránytalan („aktív”) csoportba koncentrálódik a falu társadalma:

- egyházi-adminisztratív elit (kb. 1,7%-a a lakosságnak)
- ellenállók (kb. 1,4%)
- közömbösek (a falu nagy hányada).³¹

1. Az egyházi-adminisztratív elitbe tartoznak a pap, a megyebíró, a presbiterek, a harangozó. Számarányát tekintve ez a legerősebb elit jellegű frakció, az aktív értelmiségi csoportnak szinte háromszorosa. Tevékenységi körét, szerveződési elveit fentebb már ismertettem. Ezzel a társadalmi réteggel áll szoros kapcsolatban a **passzív értelmiségi elit**: azok a

30. Általános felháborodást idézett elő azzal, hogy az üléseket kiszervező trágát szállított az egyházi járművel, annál is inkább, mert a közösség nagy része soha nem vette igénybe azt a magas fuvardíj (üzemanyag és napszám) miatt.

31. A számítások hitelét az elemző bennszülött etnográfus pozíciója biztosítja.

középkorú vagy idősebb értelmiségiek alkotják, akik nem tartoznak a fiatalok csoportjába, tevékenységüket valamelyik szomszéd községben fejtetik/fejtik ki.

Laza szálakkal az egyházi-adminisztratív elithez kapcsolódik a **lojálisok** csoportja. Ez az a kategória, amely nem ért egyet a papellenes „mozgalommal”. Megfigyeléseim szerint bennük az a tradicionális felfogás munkál, amely a paphoz mint Isten emberéhez sérthetlenséget, becsületességet konnotál. Ez a réteg nem rendelkezik olyan konkretizált közös célokkal és erőteljes szerveződési érdekekkel, amelyek az előbbi csoport ellenében akár narratív szinten megvédehetnék a papot. Tagjai leginkább az idősek és az érdektelenek.

2. Az ellenállók csoportjának magva az a tíz-tizenöt ember (férfi), aki nyíltan fel meri vállalni papellenes álláspontját, elítélve a pap gazdasági érdekelttségét és zárt bizalmi szféráját. Ez az informális csoport egyfajta kontroll tevékenységet is folytat az egyházi-adminisztratív elit fölött³², viszont nincs akkora legitimitása, hogy tevékenysége általánosan elfogadottá válhatna, mivel legtöbbjük személyes bosszúként folytatja felvállalt aktivitását. Céljuk a pap elmozdítása a faluból. A velük szolidarizálók egy sajátos csoportját a **passzív ellenállók** képviselik. Ezek mellett jelen van egy **érdekelteknek** nevezhető csoport, amely nyomon követi az eseményeket, nem vállal nyílt szembenállást az egyházi-adminisztratív elitel, konfliktus esetén azonban többnyire az ellenállók mellé zárkózik fel.

Bár nem áll éles ellentétben az egyházi-adminisztratív elittel, mégis inkább az ellenállók csoportjába tartozik az **aktív értelmiségi elit** (annál is inkább, mivel ez a csoport mentette át a holland kapcsolatot, „megfosztva” az egyházi-adminisztratív elitet attól). Ez jól szervezett, fiatalokból álló csoportosulás, amely az egyházi-adminisztratív elittel mellérendelő viszonyban reprezentálja önmagát. Egyházigazdasági kérdésekben álláspontjuk megoszlik: akadnak köztük ellenállók és érdekeltekbe hajló közömbösek. A két elittípus (egyházi-adminisztratív és aktív értelmiségi elit) között érdek- és presztízsbeli ellentétet, alárendelő viszonyt a pap feltételez, ezáltal generálójává válik a konfliktusoknak. Szervezettségük elsősorban a szoros családi kapcsolatokon és a közös érdekeken – pl. a holland kapcsolat fenntartása – keresztül nyilvánul meg. Legitimitása, társadalmi súlya (presztízse) a közérdekekért folyó tevőleges megnyilvánulásainak tulajdoníthatóan egyre növekszik.

32. Ez például abban nyilvánul meg, hogy utánajárnak az egyház gazdasági-pénzügyi problémáinak, nyugtákat, számlákat szereznek meg, amelyeket bizonyítékként használhatnak a falu nyilvánosság-szerkezetében végzett szabotázsakcióik során.

3. Közömbösek: a nem templombajárók alkotják ezt a kategóriát, valamint azok, akik valamilyen oknál fogva elzárkóztak az egyházi dimenziójú tevékenységektől. Álláspontjukból való kimozdulás esetén az érdekeltek mellett ők is az ellenállókkal szolidarizálnak. Ebbe integrálódik a **kívülállók** vékony rétege is, ezt néhány olyan cigány család alkotja, amely nem tartozik a gyülekezethez: nem fizetnek egyházi adót, a fennálló egyházi struktúrába nincs belátásuk. Az egyházi és az értelmiségi elit tagjait egyaránt tisztelik. Az egyházközösségbe nem, a faluközösségbe viszont szervesen beletartoznak. Nem véleményformáló státusú csoport.

A fenti társadalmi rétegek és az ezeken belüli csoportok felállításával a konfliktussal való viszonyításban kívántam árnyalni a közösség rétegzettségét, tisztában vagyok azonban azzal, hogy ezek egybeolvadó kategóriák, amelyek közt a reláció nem kizárólagos, arányaik sem stabilak, mert az események hatására folyamatosan alakul összetételük (egyik csoportból át-pártolnak a másikba, hisz tudjuk, hogy még az egyházi-adminisztratív csoportból is váltak ki ellenállók). Az elitszerepeket kivéve, ahol az iskolázottság (értelmiségi elit, egyházvezető), illetve a szimbolikus tőke mértéke (presbitérium) képezi a bekerülés legitim formáját, egy adott csoportba való integráció strukturális feltételeit a személyes meggyőződés, a szűkebb kapcsolatháló (rokoni, baráti szálak) attitűdje, az események jellege teremti meg.

Ha elfogadjuk Bourdieu álláspontját, mely szerint a „gyakorlati tevékenység még olyankor is a gazdasági számításoknak engedelmeskedik, amikor teljesen az érdekmentesség látszatát ölti magára azzal, hogy nem igazodik a (szűk értelemben vett) érdek vezérelte számítás logikájához, és nem anyagi, nehezen számszerűsíthető számítások felé tör”³³, azt feltételezhetjük, hogy a fennálló társadalmi szituációban az egyik vagy másik csoporttal való szimpatizálás feltételét a személyes szimbolikus-materiális érdekek határozzák meg.³⁴

A gazdasági tőke és a szociális erővonalak átcsoportosulása

A folyamatos egyházellenes agresszió, az állandósult szociális feszültség kikezdte az adminisztratív csoport integritását, ezen belül is érdekellentétek születtek, az innen kiközösítettek pedig az ellentétes táborhoz pártoltak, a belső manőverek ismerőiként a papellenes mozgalom legvérmesebb agitátorai lettek.

33. Bourdieu a „prekapitalista” társadalmakkal kapcsolatban fejti ki az idézett véleményét. (Bourdieu 1978. 387.)

34. Ebben az esetben figyelmeztető lehet a jelenlegi kapcsolatfenntartók számára a kontaktus kezdeti fázisának végkifejlete, amit az anyagi törekvéseknek tulajdonítunk, s amely során a közösség egyértelműen kizárja az anyagilag érdekelt(ebb)eket.

Az egyházon keresztül faluba áramoltatott segélyek, a társadalom szétzilálódásának tíz éve alatt kitermelődött³⁵ egy olyan szűk fiatal értelmiség, amely kívülállóként már részt vehetett a kommunikáció lebonyolításában a holland és a magyar fél, valamint az egyházak között. Konkrét fordulópont 1997-ben következett be, amikor a világi intézmények, az iskola és az óvoda javítása megkezdődött. Az esemény egyben a lokális értelmiség társadalmi szintérré való lépésének első megnyilvánulása volt, amely a helyi társadalmi érdekek felvállalása mellett a testvérkapcsolatot kisajátító egyházi hatalom ellenében tett törekvésként is értelmezhető. A közösségi és az egyházi kultúra református mikrotársadalmakban is szorosan összefonódik, mindkét kultúrában nagy jelentősége van az elitnek, amely gyakran egymással verseng a társadalmi presztízs, a szimbolikus tőke megszerzésére és felhalmozására irányuló törekvéseiben (vö. Tüskés 1987. 230.). A fiatal értelmiségi csoport a két érdekszféra, az egyházi-adminisztratív elit és ennek legitimitását megkérdőjelező ellenálló tábor közötti kulturális szakadékot hidalja át: képzettsége folytán szervesen kiegészíti a falu pap által monopolizált értelmiségi struktúráját, társadalmi presztízse a presbitériumé fölött áll, a személyi kapcsolatok szintjén viszont közelebb áll a faluhoz, az ellenállókhöz, pedagógusi funkciójának függvényeként folyamatos visszacsatolásra van lehetőség a közösség részéről.

A fiatal értelmiségi elit csak az utóbbi néhány évben alakult szűk réteggé, azelőtt a pap alakja jelentette a lokális értelmiséget (az itt tanító káderek a szomszéd községekből ingáztak). Úgy tűnik, a helyi társadalom újabban azt a csoportot fogadja el társadalmi elitnek, amely képes fenntartani a falu számára alapvető fontosságú kapcsolatot (kommunikálni tud a hollandokkal), ez pedig – egyelőre – szintén az értelmiség kiváltsága.³⁶ Éppen ezért az új elitnek nincs szüksége legitimációs stratégiák követésére, a kapcsolat fenntartása és gazdasági vonzatának közösségi célú egységekbe fordítása teljes elismerést vált ki a falu részéről. Az egyházi vezető szerint azonban az újonnan verbuválódott értelmiségi elit nem tekinthető olyan komoly és felkészült csoportnak, amely el tudná látni egy ilyen gazdasági súlyú kapcsolat működési feltételeit. A közösség narratív korpuszába a pap

35. A kitermelődés konkrétan két helyi fiatal pedagógusra irányul, továbbá egy olyan beköltözött fiatal párra, akik közül a férfi rokoni (unoka) kapcsolatban áll egy falubeli családdal. Fellépésük legitimitása a közhasznú megvalósítások után nem kérdőjeleződik meg a falu részéről. Melléjük csatlakoztak még helybéli középkorú értelmiségiek (pl. mérnök).

36. Többek kérésére beindították egy angol nyelvkurzus működését, az ide beiratkozók – nemcsak értelmiségiek – pedig elsősorban a hollandokkal való kommunikáció lehetőségét jelölték meg fő motivációként.

az új elit ellenében delegitimációs történeteket próbál bevinni („... hátulgombolósba járt, mikor mi már itt voltunk...”), ezeknek sikere és relevanciája viszont azért kevés, mert a közösségből kinőtt és a sikeresen integrált tagokat, az értelmiségi csoportot és az új típusú testvérkapcsolatot a falu sajátjaként értelmezi. Legitimációs harcról éppen ezért csupán egyik oldalról lehet beszélni, a delegitimációs narratívák válaszreakciója a másik részről passzivitás, közömbös magatartás. A testvérkapcsolat megmentése gazdasági kérdéseken túl a lokális elit – esetünkben az egyházvezetőség – posztkommunista megszilárdulásának is próbatételeként értelmeződik, abból a szemszögből, hogy a nyugati demokrata szellemű projekteknek mennyire tud *európai* módon megfelelni, mennyire tudja a régi rendszer túlélési stratégiát és informális kapcsolatait levetkőzni. Nyilvánvaló, hogy a kapcsolat aránytalan működése a célintézmény megváltozását eredményezte, társadalmi perspektívában pedig a presztízs átruházásával hozzájárult az elitrotációhoz.³⁷

Figyelembe véve azoknak az intézményeknek az infrastrukturális változásait, amelyeket a helyi értelmiség irányítása alatt a hollandok menedzselnek, a falu számára tényként körvonalazódik az új csoport alkalmassága a kapcsolat sikeres és termékeny fenntartására. (Az adatközlők szerint az utóbbi három év alatt megvalósítottak az azelőtti tíz év eredményeit minőségben, mennyiségben, hasznosságban egyaránt felülmúlják.)

A gazdasági struktúra megváltozása

Láttuk, hogy a segélyek küldésének idején – az első fázisban – a faluközösség szempontjából a gazdasági struktúrából a *termelés* fázisa teljesen kiesett (a hollandok kizárólag kész terméket hoztak), a fogyasztási szakasz az elosztási műveletek egyenlensége, konfliktusos nehézsége miatt nem valósulhatott meg optimálisan. A holland képviselővel végzett interjú arról győzött meg, hogy maguk is belátták: a falut nem emelheti magasabb szintre az évente egy-két alkalommal kiosztott ajándéksomag, mivel a közösség hatékony fejlesztése a közösségi élet és a kollektív használatú intézmények infrastrukturális bővítése által valósítható meg. A következő fázisban felismerésüknek megfelelően magát a támogatott közösséget is be próbálták kapcsolni a termelés struktúrájába, nem kész terméket, hanem *erőforrást* (felszerelést), *eszközöket* (szerszámokat), és

37. Az elitrotáció az elit strukturális megváltozását jelenti. Az elitkörforgás (elit-cirkuláció) elmélete szerint „a posztkommunizmusba való átmenet szerkezeti változást hozott az osztályhierarchia élén: új alapelvek alapján új embereket helyeznek a vezetői pozíciókba.” (L. Bozóki 2003. 14–15.)

ami a legfontosabb, *tudást és technológiát* hoztak.³⁸ A termelési rendszer harmadik összetevőjét – az erőforrás és az eszközök mellett –, a *humán erőforrást* a falunak kellett biztosítania. A termelési tényezők ilyenfajta kombinációjában a faluközösség mint „termelési egység” szerepel (Godelier 1981. 24.), a megtermelt javak pedig abban az értelemben szolgálnak közös célt, hogy azok a falu intézményeibe építve, ingatlanjellegűt öltve senki számára nem elmozdíthatóak és a következő nemzedékek fejlődését segítik elő.

Az egyházi és világi szféra egyaránt érzékelte a magyar–holland testvérkapcsolat átrétegződését. Az interjúk során kiderült, hogy maguk a hollandok – a segélyezők – vélték úgy, hogy az egyházi dimenziójú befektetések egy része kihasználatlanságuk miatt teljesen fölösleges, ehelyett inkább azt az intézményt kívánták felszerelni, amely az új generáció szellemi fejlődését elősegíteni a leghivatottabb. Így egyértelműen az iskola vált támogatásuk célintézményévé, döntésük helyességét alátámasztotta az a tapasztalat, amely a közsztéma és a magánsztéma tendenciaszerű összefonódását (vö. Habermas 1999. 332.) jelezte az egyházi-adminisztratív elit gyakorlatában. Ezzel a váltással pedig megteremtődtek a bizalom egyházon kívüli civil feltételei.

A monopólium megszűnése

Az interakció elvesztése után a pap hatóköre az egyházi szférára redukálódott, kiesett a világi jellegű kollektív diskurzusból a „pap és mi” típusú kapcsolat, annak jelzéseként, hogy nem vesz részt a falu közéletében, és minden jel arra mutat, hogy nem bír olyan társadalmi tőkével, mint azelőtt. A társadalom fragmentálódásának következményeként a valamikor fejlettnek mondott, szervezett egyházközösségi élet is bomlásnak indult: a ’90-es évek elején felbomlott az asszonyokat tömörítő dalárda, s a pap fokozatosan tagadta meg az egyház részvételét a különböző közösségi eseményeken. Utoljára például az egyház által kezdeményezett, mára immár hagyományossá váló ötvenévesek találkozójának a megszervezését hátrította el.³⁹ A pap belátta, hogy hibát követett el – erre a következtetésre jutott a szomszéd gyülekezetek papjaival folytatott beszélgetések során is –, és pedig azzal, hogy: „Nem lett volna szabad az egyháznak kiengedni a

38. Konceptiójuk tömör kifejezője az a mondat, amely a holland delegáció részéről hangzott el: „Mi csak megtanítjuk a falubelieket halászni, adunk hálót, a többi az ő dolguk.” Ezzel belső szervezkedésre, a helyi erőforrások minél ésszerűbb és alaposabb kiaknázására utaltak.

39. Hogy az eseményre mégis sor kerülhetett, az annak tulajdonítható, hogy az ünnepek közt ellenállók is akadtak, akik a pap döntésére való reakcióként felvállalták a szervezést, és az egyháztól függetlenül folytatták le.

kezeiből a hollandokat. A holland olyan, hogy ha elviszed valahova – iskolába, kultúrba, s látja, hogy mi ott a helyzet –, otthagy, s azt kezdi pénzeln. Megmondták a kollegák is: nem kellett volna megmutatni az iskolát!”

A testvérkapcsolat ilyenfajta monopolizálására való törekvést, úgy vélem, nem a világi intézmények felzárkózása szakította meg, hanem az az előítélettel telített attitűd, amely a faluközösség részéről nyilvánult meg a zárt informális struktúra kiépülése során. A pap/egyház idegen erőforrások feletti monopóliumát közvetve az a tendencia kezdte ki és szüntette meg, amely a hagyományos falutársadalmakban is negatív értékítélettel viszonyul a zárt bizalmi rendszerekhez. Amint a közösség kitermelt egy olyan réteget, amely kompetensnek bizonyulhatott a támogatók helyi viszonyokba való beavatására és az interakció működtetésére, a segélyezett társadalom már közvetítő intézmény nélkül vette kézbe a saját felemelését. Az egyensúlyi helyzet megteremtése végett felszabadított kapcsolat nyílt bizalmi struktúrának felel meg, mivel mindenki számára hozzáférhető, nem feltételez személyekhez intézett anyagi támogatást és a faluközösség kvázi reális érdekeit szolgálja.

Koncepciójával az egyházi vezető annak a rossz vállalkozónak a típusa, aki úgy akar monopolizálni egy szférát (piacot?), hogy az erőforrásokhoz való hozzájutást kizárólagosan ellenőrizhesse, s ennek megfelelően kapcsolatrendszerét egyre zártabbá teszi. A közösség érdekesoportokra való töredezettségéből, a társadalmi konfliktusok gyarapodásából arra következtethetünk, hogy a „nyers szerzési ösztön” gátló faktora, a társadalom vezető státusaihoz fűződő hagyományos tartalom elveszti jelentőségét, a munka és az egyházzal szembeni attitűd mértékében a lokalitás szintjén nem igazodnak a hagyományokhoz⁴⁰. (Vö. Kuczi 1998a. 153–155.)

Összegzés, következtetés

Az idegen, nyugati kultúra közvetlen beavatkozása szükségszerűen megváltoztatta a falu korábbi megszokott életét, a hollandok és az általuk adományozott különféle segélyek⁴¹ érkezésével egy időben különböző

40. Azokra a hagyományos viselkedésmódokra gondolok itt elsősorban, amelyek szigorúan meghatározták a pap és a közösség tagjainak egyházhoz való viszonyulási modelljeit (l. Jávor 1971. 71–105., 2000. 791–819.).

41. A kapcsolat tizenhárom éves fennállása óta a különböző módokon kipróbált közösségfelemelési stratégiák során a faluba beruháztak tőkeértéke – az utazási költségeket és a munkadíjakat is belekalkulálva – meghaladja a 150 000 (százötvenezer) eurót. (Megjegyzés: az adat a holland segélyező alapítvány elnökétől származik.)

gazdasági, társadalmi, hosszabb távon pedig szinkretikus egységben (differenciálatlanul) belpolitikai–ideológiai–mentális folyamatok indultak be a közösségben.

A hollandok beavatkozásának pozitív felszíni hatásai mögött a falunak számolnia kellett a kirobbanó belső konfliktusokkal is, amelyeknek közös forrása végső soron szintén a falubeli–idegen kapcsolatokban fedezhető fel. Az erővonalak mentén kirajzolódni látszott a falusi társadalom szegmentálódása, a falubeli–idegen és falubeli–falubeli kapcsolatok átértelmeződtek és átértékelődtek. Alig tíz év alatt megváltozott a falu attitűdje a hollandokkal szemben – nem passzív támogatottként követik figyelemmel a tőke mozgást, hanem egy adott anyagi és eszközkeretből saját munkabefektetéssel érik el a fejlődést –, ugyanakkor a helybeli intézmények szerepe, hangsúlyossága is differenciálttá vált. Megváltozott az erőforrásként kezelt kapcsolat mint anyagi és szimbolikus tőke irányulása, a falu viszont megőrizte magának, egyházcentrikusból közösségközpontúvá alakította.

Tudjuk, hogy „a változás, annak előre nem látható irányváltoztatásai a tevékenyen fellépő szereplők összeütközésének gyümölcse” (Revel 2001. 43.). Godelier szerint gyakran valamely kisebbség hatalmának fejlődése válik a gazdasági és a társadalmi fejlődés mozgatórugójává (Godelier 1981. 34.). Az elemzett faluközösség esetében ez minden bizonnyal így történt. Arra viszont, hogy milyen távolabbi perspektívák tárulnak fel az elkövetkezendő időszakokban, meddig folytatódhat ez a fejlődő tendenciájú kapcsolat, jelenleg még nincs elegendő rálátásunk, elgondolások, tervek azonban vannak a segélyezők részéről.⁴² Mint az elemzett példa világosan kimutatta, a kivitelezés buktatói a segített/befogadó közösség részéről születnek. Meggyőződésem viszont, hogy amíg az érdekek egybeesnek a faluközösség és az általa kanonizált jelenlegi elit, az aktív értelmiségi szféra esetében, amíg a kapcsolatfenntartásnak a nyílt bizalom a rendszereződési elve, adottak lesznek a reláció működési feltételei a helyi társadalom szintjéről. Ellenkező esetben marad a közelmúlt lokális történelmi tanulsága.

42. A közeljövőre tervezett – még nem kidolgozott – projekt a mezőgazdasági szféra felszerelését, gépesítését támogatná abban az esetben, ha a közösség részéről jelentkezne egy megbízható munkacsoport az infrastruktúra használatára, adminisztrálására, kollektív célokra való alkalmazására.

Szakirodalom

- BIRÓ A. ZOLTÁN et alii
 1995 Átmeneti ifjúsági társadalom. In: TÚROS Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról.* Csíkszereda, 135–151.
- BOZÓKI András
 2003 Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában.* Budapest, 9–41.
- BOURDIEU, Pierre
 1978 A szimbolikus tőke. In: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest, 379–401.
- ELSTER, Jon
 1997 *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban.* Budapest
- FUCHS, Stephen – CASE, Charles E.
 1997 Az előítélet mint életforma. In: LENGYEL Zsuzsa (vál.): *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény.* Budapest, 500–512.
- GEERTZ, Clifford
 2001 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Budapest
- GODELIER, Maurice
 1981 A gazdasági antropológia tárgya és módszerei. In: SÁRKÁNY Mihály (szerk.): *Documentatio Ethnographica* 8. Budapest
- HABERMAS, Jürgen
 1999 *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban.* Budapest
- JÁVOR Katalin
 1971 Egy 19. századi presbiteri jegyzőkönyv tanulságai. In: *Népi Kultúra – Népi Társadalom.* Budapest, 71–105.
 2000 Az egyház és a vallásosság helye és szerepe a paraszti társadalomban. In: SÁRKÁNY Mihály – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Társadalom. Magyar Néprajz VIII.* Budapest, 791–819.
- KISS Dénes
 2003 *A falusi elit átalakulása Erdélyben.* Kézirat.

KISS Réka

2001 „Idegen legény kegyelmed, honnét jött, hova megyen nem tudom.” Lelkészekről, rektorokról a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében (1638–1690). In: VOIGT Vilmos (főszerk.): *Artes Populares* 18., Budapest, 267–282.

KUCZI Tibor

1998a Vállalkozás és kultúra. *Replika* 29. 153–155.

1998b Vállalkozói kultúra – az életutak finalitása. *Replika* 29. 157–171.

LEVI, Giovanni

2001 *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest

McGRATH, Alister E.

2000 *Kálvin*. Budapest

MOLNÁR Attila

1994 A „*protestáns etika*” Magyarországon. A puritán erkölcs és hatása. Debrecen

MOREL, Julius et alii (szerk.)

2000 *Szociológiaelmélet*. Budapest

RÉV István

1996 Az atomizáció előnyei. *Replika* 23–24. 141–161.

REVEL, Jacques

2001 Történelem földközelből. In: LEVI, Giovanni: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest, 5–37.

SCHLEIERMÄCHER, F. D. E.

2000 *A vallásról*. Budapest

SZABÓ Á. Töhötöm

2002 *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kolozsvár

2003 Informális technikák a hagyományos gazdálkodásban. In: Uő. (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, 105–127.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Erkölcs és közösség. Orbaiszéki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Csíkszereda

TÜSKÉS Gábor

1987 A protestáns közösségek népi kultúrájának néhány kérdése. In: *Népi Kultúra – Népi Társadalom*. Budapest, 215–235.

WEBER, Max

1982 *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások*. Budapest